

ÜRETKEN SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI VE ULUSLARARASI YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE BATI- AFRİKA: EKONOMİK YAPI VE EKONOMİK GELİŞME (1960-1995)-II*

Dr. Fuat ERCAN

M.Ü. İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, Yardımcı Doçent

Abstract:

The main aim in this article is to examine relations between restructuring process of world economy which is called world capitalism and economic structures of West-African countries within the theoretical framework of internationalization of production capital. To begin with, internationalization of production capital and its some characteristics are given. The second section is focused on changing structures of West-African economies in related to restructuring process of world capitalism.

I-ULUSLARARASI YENİDEN YAPILANMA SÜRECİNDE AFRİKA:SÖMÜRGE DEN MARJİNALLEŞMEYE

Son zamanlarda Afrika'ya ilişkin yapılan analizlerde ortak bir şekilde dile getirilen olgu Afrika'nın dünya ekonomisinde marjinal bir duruma düşmesidir.¹ Kapitalizmin dünya ölçeğinde gelişme eğilimlerinin başlangıcından itibaren Afrika'nın uluslararası işbölümü/ hiyerarşisi içindeki konumu Helleiner'in anlamlı bir şekilde vurguladığı gibi "çevrenin çevresinde yer alma" şeklinde olmuştur. Tarihsel olarak Afrika'nın çevreleşme sürecini Samir Amin dönemlere ayırarak ele alır. Pre-merkantilist dönem bu dönemlerden ilkinin oluşturmakta. Bu dönemde "Eski Dünyanın bütünü için Yukarı Senegal ve Ashenti temel altın kaynağı arz merkezi oluyor." Gelişmekte olan Avrupa merkantilizmi ile birlikte Fernand Braudel'in vurguladığı gibi bu değişimi Arap ve Batı-Afrika bölgesinin düşüşü ile bu toplumların gerçekliği "ticaret üzerine kuruluyor"[1].

* Makalenin birinci bölümü *Öneri Dergisi Sayı : 4 Ocak 1996*'da yayınlanmıştır.

¹ Yukarıda da belirttiğimiz nedenden dolayı Afrika sosyal bilimlerde özellikle iktisadın temel araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Dünya Bankası ve IMF'nin yayın organları dışında Afrika'nın marjinalleşme eğilimi genel bir düşünce olarak ileri sürülmekte. Bunlar içinde anlamlı olanlar; (2), (21), (22), ülke örnekleri için ise;(18),(17) Tarihsel bir süreç olarak (2), (16),(20).Çok daha detaylı bir analiz için bak:(19).

Merkantilist dönem ikinci dönemdir. "Merkantilist dönem XVII.yy'dan 1800'e dek uzanır. Bu döneme köle ticareti damgasını vurmuştur" (1;301). Köle ticareti ile birlikte bu dönemde iki belirleyici unsur görülüyor:

- i)feodal ilişkilerin çöküşü sonucu parçalanma,
- ii)parasal zenginliğe dayanan bir anlayışın ortaya çıkması.

Bu aşamada daha da önemli bir gelişme ve bir anlamda yukarıda vurguladığımız çevrenin çevresi olması olgusu gündeme geliyor. Bu dönemde Batı-Avrupa'nın yeni çevre ülkesi olan Amerika için gerekli olan emek ihtiyacı, Afrika'dan sağlanıyordu. Özellikle Batı-Afrika'da önemli miktarlara varan bir köle ticareti başlamıştır. Afrika'da insan ticaretinin açık anlamı, yani binlerce siyah kölenin Afrika'dan alınıp Karaiip ve Güney Amerika'ya şeker plantasyonlarına taşınmasıdır. S.Amin'in deyimi ile Afrika'nın periferinin (Amerika'nın) periferisi olma süreci, insan ticaretinden elde edilen ucuz emeğin, verimli ilk madde kaynakları ile birleştirme sürecinde gerçekleşiyordu[3; 5]. Bu süreçte yaratılan eşitsiz mekansal organizasyonu, Frank, *ticaret üçgeni* olarak adlandırmıştır. Asya, Afrika ve Amerika'yı içine alan bu üçgen, genişleyen Avrupa merkezli sermayeye, hammadde, emek ve pazar olanakları sağlıyordu. İlişkinin örgütlenmesi oldukça rasyonel (Batı- Avrupa sermayesi için) "Batı görece gelişmiş olan Asya'dan belirli malları alarak bu malları Afrika ve Amerika'ya ihraç ediyor (re- exportation). Asya malları ile yüklü gemiler, Afrika'ya uğrayarak, bu malları siyah ve köleleştirilecek insanlar karşılığında değiştiriyor ve insanlar da aynı gemilerle Amerika'ya götürülüyor ve burada büyük plantasyon sahiplerine satılıyorlardı. Ticareten elde edilen kârlar, İngiltere'de sermaye birikiminin temel kaynağı oluyordu ki, bu aynı zamanda İngiltere'de gerçekleşen *Endüstri Devrimi*'nin finansını sağlamıştı" [1; 15]

Forbes'in *Avrupa Dünya Ekonomisi*'nin coğrafi genişlemesi olarak adlandırdığı bu süreç, kapitalizmin "katliam, kölelik ve yağma pahasına edinilen servetlerin Batı ülkelerinde sermayeye dönüşmesini" sağlarken aynı zamanda "sömürgeciliği de çevre ülkelerine

yerleşiyordu"[3]. Bu dönemin Afrika'sı savaşların / anarşinin kıtası oluyor.

Üçüncü dönem, *kapitalist dünya ekonomisi* ile bütünleşme dönemidir. Bu dönemi tanımlayan başlıca unsur, merkez ülkelerle hammadde ve tarımsal üretime dayanan bir ticaret, eşitsiz değişim sürecinin başlamasıdır. Bu aşama, ticari sermaye döngüsünün uluslararasılaşması dönemine tekabül ediyor. Bunun iki farklı düzeyde iki önemli etkisi olduğunu belirtmek gerekir, bu bir yandan erken endüstrileşen toplumların toplam sermaye döngüsü içinde ticari sermayenin ulusal sınırları aşarak uluslararasılaştığını gösterirken, diğer yandan ilişkiye girilen ülkelerde de ticari sermayenin ulusal düzeyde etkin olmaya başlaması ve bu anlamda yeni ara sınıfların (komprador) oluşması anlamına geliyor.

Dördüncü aşama, bütünleşme sürecinde uluslararası sermayenin tekelci aşamasında, büyük ve organize bir güç olarak *ucuz işgücü ve doğal kaynakların sömürüsüne dayanan ilişkiler* geliyor. Genel de tüm azgelişmiş ülkelere sunulan *ithal ikamesine dayanan kalkınma politikaları* Afrika'nın da izleyeceği ekonomi-politikalar politikalar oluyor. *İthal ikamesine dayanan kalkınma politikalarının* özünde, azgelişmiş olan ülkelerde kapitalist ilişkilerin gelişmesi için gerekli altyapı donanımının hazırlanması anlamında bir içeriği vardır. İthal ikamesi kapitalizmin bir ekonomik sistem olarak varolabilmesi, daha da önemlisi kapitalist ilişkiler için gerekli bir pazarın oluşturulması yönünde politikaları içerir.² Pazarın gelişmesi ise bir dizi hukuksal değişiklikler, üretim ve pazar için bir dizi alt yapı yatırımları (ulaşım, haberleşme, demir-çelik fabrikaları vb) ve bunların hızla gerçekleşmesi için *planlı* bir şekilde uygulamaya sokulması *ithal ikamesine dayanan kalkınma politikalarının* temel değişkenleri olmuştur. Savaş sonrası bir dizi Afrika ülkesinde ithal ikamesine dayanan uygulamalar başlamış ve bu aşamada daha çok *fason üretime* dayanan bir gelişme gerçekleşmiştir. Bu gelişme daha ayakları üzerinde yükselmeden 1960'ların ortasında bir dizi bunalımla karşılaşmaya başlamıştır. Özellikle iç pazarın yetersizliği ve gelişme için gerekli girdi mallarına bağımlılık, her geçen gün bu ülkeleri daha da bağımlı hale getirmiştir. Bu aşamada özellikle Afrika ülkeleri için yapılabilecek tanımlama en doğru biçimiyle "*bloke edilmiş bir gelişmedir.*" Afrika ülkelerinin bloke edilmiş gelişmelerini tanımlayan ve süreklilik arz eden temel yönelimi, bu ülkelerin bir kaç mal üzerinde yoğunlaşan ihracat yapısına sahip olmalarıdır. Özellikle hammadde ve madenlere bağlı ihracatları ile elde edilen gelirler

büyük ölçüde işlenmiş imalat ürünleri için ithalatta harcanmaktadır. Dünya Bankası'nın 1980 yılına ait verilerinde dahi bu durumun sürdüğü gözlemlenmekte, örnek olarak Fildişi Sahil'inin toplam ihracatının % 92'si bir kaç hammaddeden oluşmakta, Niger'in ise toplam ihracatının %96'sı hammaddede ihracatından elde edildiği gözlemlenmekte [4;166-67]. Bu anlamda "*bloke edilmiş bir gelişme* tanımlamasını daha da açacak olursak bu "*dışsal talebe ve finansla bağlı bir gelişme*" dir [5:306].

I-I.YAPISAL UYUM PROGRAMLARI VE MARJİNALLEŞEN AFRİKA

İthal ikamesine dayanan kalkınma politikalarının 1970'lerden itibaren tüm azgelişmiş ülkeler açısından bir dizi bunalıma girmesi beraberinde bu ülkeler için yeni olasılıkları gündeme getirmiştir, bu olasılıklar genel hatlarıyla iki başlık altında toplayabiliriz:

-*ihracata dayalı gelişme politikaları* ya da,

-uluslararası sistemden belirli ölçüde *dışlanma, ekonomik marjinalizasyon.*

İlk olasılık, üretken sermayenin uluslararasılaşma aşaması sürecine çevreden gösterilen uyumlu ve sistemin bütünsel mantığı açısından başarılı olmanın ölçütü olarak kabul ediliyor. Bu aşamada bir dizi ülke *yerel* (ya da moda deyimle *local*) olanakları harekete geçirerek uluslararası üretken sermaye döngüsüne bir yerinden eklemenebiliyorlar. Gelişmekte Olan Ülkeler(GOÜ) olarak adlandırılan bu ekonomiler, aslında dünya ölçeğinde ancak bir elin parmakları kadar bile değildirlir.

Batı-Afrika için bu aşama gerçekte yukarıda sıralanan iki olasılığın farklı şekillerde gerçekleşmesi anlamına geliyor. Oldukça sınırlı sayıda bir iki ülkede olumlu gelişmeye ilişkin belirtilerin varolduğu belirtilmiştir. Örnek olarak Fildişi sahilleri için yapılan araştırmalarda yukarıda vurgulanan "*bloke edilmiş gelişme*" olgusunun/ çıkmazının kırıldığı yönünde analizler yapılmıştır. Marcuss ve Torp, yaptıkları geniş ölçekli araştırmada şu sonuca varmışlardır; "1960'lı yıllarda başlayan yapısal değişim bloke edilmiş gelişmeyi kırdığı" yönündedir. Marcussen ve Torp, 1960 sonrası özellikle Fransa'da *sermayenin değerlendirme* süreçlerine bağlı olarak *sermayenin yeniden üretilmesi* için emek ve hammadde ve pazar olanaklarının en uygun olduğu bölgelere yönelmesi sürecinde Fildişi ve Nigeria'nın önemli ölçüde etkilendiğini belirtmişlerdir. Fakat 1980'lerin sonlarında bu sınırlı ülkelerdeki olumlu gelişmelerin negatif bir sürece girdiği gözlemlenmeye başlanmıştır.

Afrika'da 1980'li yıllarla birlikte gözlemlenen ekonomik ve toplumsal açıdan olumsuz eğilimler aynı zamanda bu kıtanın yoğun olarak *stabilizasyon* ve

² Gelişme yazını ortodoks ele alışlarda (Nurkse,Lewis veditg.) sürekli olarak vurgulanan pazar olgusu bu açıdan oldukça önemli.

yapısal uyum politikalarının yaşama geçirildiği yıllar olmuştur. İhracata yönelik sanayileşme yönünde önemli atılımlar gösteren Fildişi Sahilleri’de dahil kıta 1980’lerden itibaren yoğun bir şekilde yapısal uyum politikalarını uygulamaya yönelmiştir. Yapısal uyum programlarının kaçınılmaz olduğu bu kıtada, kaçınılmazlığın nedeni ise bu ülkelerin artan borç bağımlılığı ile birlikte içine girdikleri krizdir. OECD’ye ait bir çalışmada yapısal uyum paketini kabul etmek ya da etmemek arasındaki ilişki ilginç bir mantık dolayımında ele alınmıştır. “Yapısal uyumun yokluğu hükümetin kamu bütçesi, para ve döviz politikalarındaki küçük ölçekteki sınırlamayı bile kabul etmeme anlamına gelirken, yapısal uyum politikalarının anlamı ise, yapısal uyumun uygulanmadığı koşullarda gerçekleşmeyen etkinlik ve eşitlik anlamına geldiği” belirtilmiştir[6;13]. Yapısal uyum programlarının tek tek uygulamaya sokulması ile birlikte kıta da “korkunç ikiz” olarak tanımlanan DB ve IMF’nin etkisi son 25 yıl içinde en üst noktaya varmıştır. Neo-liberal yönelimli yapısal uyum programlarının Afrika için ilk elden formülasyonu 1980 yılında DB’nin Elliot Berg’e hazırladığı plan olmuştur. S.Amin’in değimi ile bu plan “sermayenin dünya ölçeğinde maksimum etkinliğini” sağlayacak bir içeriğe sahipti. Bu içerik ise yine yazarın vurguladığı gibi yetkililerce kısa sürede kabul gören resmi anlayışı yansıtan bir politikaya dönüşmüştür[7;60]. Yapısal uyum programını tanımlayan temel değişkenleri üç başlık altında toplayabiliriz;

(i)-Ticari reform(ithalat ve ihracata ilişkin kısıtların kaldırılması),

(ii)-Yabancı direkt ve portfolyo yatırımlara ilişkin kısıtların kaldırılması(bürokratik engellerin en aza indirilmesi, yabancıların mülkiyet haklarının garantiye alınması vs)

(iii)-Ülke içi liberalizasyon(kamusal harcamaların kısıtlanması, girişimci yönelimli bir eğilim, piyasaya ilişkin düzenlemelerin kaldırılması, faiz oranlarının serbest bırakılması vs). [8].

1996 yılı itibariyle Afrika kıtasındaki ülkelerin %88 IMF ile yapısal uyum anlaşması imzalamış. Yapısal uyum politikalarına geçen ülkelerin %72’si ise IMF’nin istediği uygulamaları radikal bir şekilde yaşama geçirmiştir.

Kenya yapısal uyum programını ilk kabul eden ülkelerden biri olurken, 1979 ve 1984 yılındaki IMF ve DB’nin baskılarına rağmen programı uygulamayı kabul etmeyen Tanzanya yönetimi daha sonra 1995 yılında içine düştüğü krizden dolayı yapısal uyum programına imza atılmıştır. Afrika’nın en gelişmiş ve endüstrileşmiş ülkesi olan Zimbabwe ise yapısal uyum programına en geç kabul eden (1990-1991 ticari liberalizasyon programı ile) ülke olmuştur. Sonuçta Afrika’daki ülkelerin %72’si

yapısal uyum programının altına imzalarını atmışlar. Pratikte uygulamalar ülkeden ülkeye değişse bile, örnek olarak yapısal uyum programı içinde önemli yeri olan ticari reformlar yani ihracat ve ithalata ilişkin kısıtların kaldırılmasında gümrük tariflerinde çok az bir düşüş (%41.1’den %37.6’ya düşmüş) gerçekleşirken, miktar kısıtlamalarındaki düşüş muazzam boyutlara ulaşmıştır(%100’den %20’lerinde altına düşmüş). Diğer yandan uyum paketine bağlı olarak bir çok ülke kamu harcamalarını kısma yönünde bir eğilime girerken, kısıtlamalardan özellikle sağlık ve eğitim gibi kamusal zorunluluk arz eden hizmetler nasibini almıştır [8].

Bir umut ya da en azından sürdürülebilir kalkınma adına uygulamaya sokulan yapısal uyum programları kısa sürede bu ülkede sonuçlarını vermiş ve ekonomik büyüklüklerle birlikte toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği daha bir olumsuz hal alırken, kıtanın dünya ekonomisi ile bütünleşmesi yönündeki umutlar yerini marjinalleşmeye bırakmıştır.

Tablo-1 AFRİKA’da Yapısal Uyum Programı İçin IMF İle Anlaşma Yapan Ülkeler

Ülke	IMF/ Agreement		Ülke	IMF/ Agreement	
	ayr- vet	ayıf/ üçlü		Evet- Hayır	Zayıf/ Güçlü
Angola	H	-	Liberya	E	Z
Benin	E	Z	Madagas car	E	G
Botswana	H	-	Malawi	E	G
B.Faso	E	G	Mali	E	G
Burundi	H	-	Moritan ya	E	G
Kamerun	E	-	Mozamb ik	E	-
Cape verde	H	G	Niger	E	G
Merkez Afrika	E	-	Nijerya	E	G
Çat	E	G	Ruanda	E	-
Fildişi S.	H	G	Sao tome	E	-
Djibouti	H	-	Senegal	E	G
Guana	E	Z	Seychell es	H	-
Etyopya	E	Z	S.Leone	E	Z
Gabon	E	-	Somali	E	-
Gambia	E	G	Tanzany a	E	G
Gana	E	G	Togo	E	G
Guena	E	G	Uganda	E	-
G.Bissu	E	G	Zaire	E	G
Kenya	E	G	Zambia	E	Z
Lesotho	E	-	Zimbab we	E	Z

Kaynak: G.Mohan;(1996,293)

Örnek olarak 1970-1980 Yılları arasında Afrika’nın ihracatı yıllık olarak %2,8 artış gösterirken, Güney Asya ülkelerinin yıllık artış hızı %3,6’lık bir artış göstermiştir. Yapısal uyum politikalarının uygulandığı yıllarda Afrika’nın ihracatındaki yıllık artış %2,4’e düşerken, G.Asya’nın ihracatı %6,8’e çıkmıştır. Üretken sermayenin uluslararasılaştığı bir dönemde Afrika’nın

geleneksel dış ticaretteki temel ürünler yönündeki ağırlığının azalması beklenirken, bu ürünlerin dış ticaretteki ağırlığı daha da artmıştır. 1970'de ihracatta temel ürünlerin miktarı %83 dolayındayken, bu oranı 1992 yıllarında hala %76 gibi yüksek bir miktarı işaret ediyor[9:542].

Aynı dönem için ülke bazında makro büyüklüklere bakmak belki daha aydınlatıcı olacak. Özellikle yapısal uyum programlarının etkin olduğu 1980-1990 yılları arasındaki göstergeleri, 1965-1973 ve 1973-1989 yılına ait göstergelerle karşılaştırdığımızda, 1980-1990 yıllarının Afrika ekonomileri için tam anlamıyla kayıp bir on yıl olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. GSYİH rakamındaki düşüşten, kişi başına GSYİH'nın negatif yönde bir eğilim göstermesine, buradan sanayi üretimindeki düşüşe bir dizi oldukça önemli değişkenin olumsuz bir eğilim içinde olduğunu görüyoruz.

Diğer yandan Afrika'nın kayıp on yılı olarak kabul edilen dönem için ülke örneklerinden genel performansla baktığımızda, Tablo-ya baktığımızda Batı-Afrika ekonomisinin iki farklı süreci yaşadığı gözlemlenmekte;

Tablo 2-Afrika Ekonomisi Temel Ekonomik Göstergeler (1965-1989-Ortalama Yıllık Yüzde Değişim)

Göstergeler	1965-1973	1973-1980	1980-1989
GSYİH	4,8	3,2	2,1
Kişi Başına GSYİH	3,3	-0,3	-1,1
Tarımsal Üretim	2,4	1,1	2,0
Sanayi Üretim	10,4	4,3	0,7
Servis Üretim	3,4	4,2	2,3
Hükümet Harcamaları	9,0	7,0	1,1
Özel Tüketim	3,9	2,6	0,7
Ülke İçi Yatırım(Safi)	9,8z	4,0	-3,9
Manufaktür ihracatı	15,1	0,2	-0,6
Manufaktür İthalatı	3,7	7,6	-5,9

Tablo 3-Batı-Afrika ve Seçilmiş Ülkelerde Üretim Değişimleri (1965-87)

	GSMH		Tarım		Endüstri		İmalat		Servis	
	1965-80	1980-87	1965-80	1980-87	1965-80	1980-87	1965-80	1980-87	1965-80	1980-87
Niger	0,3	-1,9	-3,4	2,8	11,4	-4,3	by	by	3,4	-8,0
Togo	4,5	-0,5		0,8	6,8	-1,6	2,5	1,3	1,7	-0,7
Sierra Leo.	1,4	1,4	1,6	0,0	1,4	0,1	9,1	8,2	8,6	4,2
Fildişi	6,8	2,2	3,32	1,6	10,4	-2,4	9,1	4,3	1,3	2,4
Brezilya	9,0	5,3	3,8	2,6	9,8	2,4	9,6	1,2	10,0	4,1
Singapur	10,1	5,4	2,8	-3,9	11,9	4,0	13,2	3,3	9,4	6,4
Japonya	6,3	3,8	0,8	0,8	8,5	4,9	9,4	6,7	5,2	3,1

Kaynak: World Development Report-1987

1965-1980 arası üretken sermaye yatırımlarının uluslararasılaştığı dönemde, üretken sermaye ve buna bağlı olarak imalat ve endüstri birimlerinde olumlu gelişmeler olduğunu ve bu anlamda 1970'lerin sonlarında yeniden yapılanmanın olumluluğu üzerine iyimser ele alışıların belirleyici olduğunu biliyoruz. (Üçüncü Dünyanın Sonu yönündeki vurgular bu

Kişi Başına Üretim(safi)	1,7	0,6	-1,2
Enflasyon	7,5	6,8	19,0
Ticaret Hadleri	-6,7	5,4	-4,9
Uzun Dönem Borç Ödemeleri	20,1	23,9	14,5
Nüfus Artışı	2,6	2,8	3,2

Kaynak:F.Tarp(1993.12)

-1965-1980 yılları ile başlayan bir olumlu süreç ve -buna karşılık 1980'li yıllarda başlayan olumsuz bir süreç.

1965-1980 yılları arasında Batı-Afrika ülkelerinde GSMH ve endüstri, imalat ve servis sektörlerinde olumlu gelişmeler gözlemlenirken, tarım sektörünün önemi azalmaya başlamıştır. Özellikle endüstri ve imalat sektöründe gelişme eğilimi içinde olan ülke tarımlarında büyüme daha az olmuştur. Örnek olarak Niger'de 13.4 tarımdaki gelişmeye karşılık endüstride %11.4'lük bir artış yaşanmıştır. Fakat Batı-Afrika ülkelerinin GSMH ve endüstri sektöründeki gelişme eğilimlerini seçtiğimiz örnek ülkelerle karşılaştırıldığında, performansın bu ülkelere karşılık çok düşük olduğu görülüyor. Örnek olarak 1965-1980 arası Brezilya'da GSMH artışı %9.8, endüstrideki artış %9.8 iken, Singapur'da GSMH %10.1 ve endüstri kesim artışı %11.9 oranında olmuştur. Ülkeler arasındaki performans farklılığı, sadece Batı-Afrika ile diğer ülkeler arasında değil, tam tersi Batı-Afrika ülkeleri arasında da ekonomik göstergeler de büyük farklılıkların varlığı göze çarpmakta. Örneğin 1965-1980 arasında Fildişi Sahilleri ve Togo olumlu göstergelere sahipken Niger ve Sierra Leone daha olumsuz değerlere sahiptir. GSMH açısından tüm ülkelerde gerileme görülmesine karşılık, Afrika ülkelerinde bu gerilemenin muazzam miktarlara ulaştığı ise bir başka gerçeklik.

dönemde belirleyici olmuştur). Fakat özellikle 1980'li yıllardan itibaren en azından Batı-Afrika ülkeleri için bir dizi olumsuz gelişmenin olduğunu rakamlarla açıkça görülmekte. Her şeyden önce tüm ülke ekonomilerinde GSMH'da önemli ölçüde düşüşler yaşanmış, endüstriyel ve imalat sektörü negatif düzeyde yani gerileme eğilimine girmiştir. Bu eğilim aslında, Brezilya, Singapur ve Japonya gibi ülkelerde de yaşanmasında

rağmen, yaşanan olumsuzluk bu ülkelerde daha istikrarlı bir eğilim göstermiştir. 1996 Dünya Bankası verilerine baktığımızda durumun daha da vahim bir hal aldığı küreselleşmiş bir dünya ve neo-liberal politikaların en azından bu ülkeler için olumsuz etkilerini söylemek abartılı bir açıklama olmayacaktır. Ülke içi üretim açısından bakıldığında, örnek olarak Ruanda 'da 1980

yılında 1.163 milyon dolar olan ülke içi üretim 1994 yılında neredeyse yarısına yani 585 milyon dolara düşmüştür. Buna paralel olarak sanayi üretimi 1980 yılında ülke içi üretimin % 23'ünü oluştururken, bu oran 1994 yılında sadece % 9'a düşmüştür. Diğer kıta ülkeleri içinde aynı olumsuz eğilimi aşağıdaki tabloda görebiliriz.

Tablo 4 Afrika Ekonomisine İlişkin Temel Veriler (1984-1994)

	GSYİÜ		Tarım		İmalat		Servis		Ülke İçi Yatırım	
	1980	1994	1980	1994	1980	1994	1980	1994	1980	1994
Ruanda	2,3	-15,5	0,7	-13,8	1,7	-23,4	4,3	-14,3	3,7	-12,3
Niger	-1,1	-0,3	1,8	-3,5	-3,3	-1,3	-5,2	-2,2	-5,9	-6,9
Kenya	4,2	0,9	3,3	-1,5	3,9	0,9	4,8	2,0	0,8	-2,2
Nijerya	1,6	2,4	3,3	2,2	-1,0	0,3	2,8	4,5	-10,9	-4,6
Togo	1,8	-3,4	5,6	3,3	1,1	-6,0	-0,3	-8,6	2,1	-34,3
Zambia	0,8	-0,1	3,6	2,1	1,0	-1,3	0,1	0,4	-2,7	-16,9
Fildişi Sahilleri	-0,1	-0,2	-0,5	-0,9	4,4	0,2	-1,4	-0,1	0,1	

Kaynak: (DB Raporu, 1996,205).

GSMH ve sektörlerle ilgili rakamları tamamlamak için bu ülkelerin yurt içi yatırım ve tasarruf oranlarına bakmak anlamlı olacaktır.

Tablo-5 Batı-Afrika ve Seçilmiş İki Ülkede Yatırım ve Tasarruf (1965-87)

Ülkeler	GSYİY*			GSYİT**		
	1965-73	1973-80	1980-87	1965-73	12973-80	1980-87
Fildi.Sahili	22.8	29.1	19.9	-	16.8	9.9
Ghana	12.3	8.7	7.1	8.7	-	2.2
Niger	9.7	23.8	17.2	-	9.7	2.7
Senegal	14.7	17.5	15.5	-	4.2	2.8
Sierra.L	13.8	14.1	13.7	9.8	-1.0	5.3
Ortalama Değer	14.66	18.64	14.5	9.25	7.4	4.54
Kore	23.9	31.0	30.4	17.6	25.7	30.0
Türkiye	18.5	21.8	22.7	16.0	18.1	19.3

Kaynak: World Development Report(1990) Seçilmiş Ülkelerden yapılan Yüzdelerle Göre Elde Edilmiştir

*GSYİY:Gayri Safi Yurt İçi Yatırım **GSYİT: Gayri Safi Yurt İçi Tasarruf

Tablo-5 daha önceki tabloda özetlediğimiz olumlu gelişmenin nedenlerini anlayabileceğimiz ipuçlarını vermekte. Tüm bu ülkelere bakıldığında 1965 ile 1980 yılları arasında gerek yatırım ve gerekse tasarrufların olumlu yönde geliştiğini göstermekte, buna karşılık aynı değişkenler 1980'li yıllardan itibaren olumsuz yönde gelişme eğilimine girdiği gözlemlenmekte. Eğer ortalama değer olarak Batı-Afrika ülkelerini ele alacak olursak, yurtiçi yatırımların %14.6'dan %18.64 çıktığı, fakat bu oranın 1980 sonrasında gerileyerek %14.5'e düştüğü görülmekte, yani 1973-80 yıllarına göre %4.14'lük bir düşüş gerçekleşmiştir. Aynı şekilde yurtiçi tasarruflarında 1965-73 yıllarına göre %4.71'lik bir azalma gerçekleşmiştir. Aynı oranlar Kore ve Türkiye ile karşılaştırıldığında, Kore'nin bir bütün olarak Batı-Afrika ile karşılaştırılmayacak bir performansla sahip olduğu özellikle yatırımları aşan ya da yatırımlara eşit tasarruf oranlarının varlığı göze çarpmakta. Aynı şekilde Türkiye'de de yatırım artışları ile tasarruf oranları arasındaki oran G.Kore'deki gibi olmasa da daha olumlu olduğu gözlemlenmekte.

Yatırımlar ve tasarruflar arasındaki ilişkinin daha da anlaşılabilmesi için ele aldığımız ülke ekonomilerinin dünya ekonomisi ile ilişki noktalarından biri olan dış ticaret rakamlarına bakmamız gerekiyor.

Tablo-6 Batı-Afrika Ülkelerinde Ticari Büyüme Oranları

Ülkeler	Ortalama Yıllık Büyüme %		Ticaret Hadleri		198	1987
	İhracat	İthalat	1965-80	1980-87		
Niger	12.8	4.8	6.6	-6.2	108	86
Togo	4.6	-3.0	8.6	-4.6	96	86
Sierre Le.	-3.8	-2.1	-2.7	-15.1	100	93
Nigeria.	11.4	-5.1	15.2	-14.0	90	54
Ghana	-1.8	-1.6	-1.4	-2.9	91	85
Fildişi Sah	5.6	3.4	8.0	-3.1	96	80
Toplam	6.03	-2.13	5.6	-7.65	95.8	80.6
Ort.Değer						
OECD	7.2	4.2	4.2	5.2	94	98
Ülkeleri Ortalaması						

Kaynak: World Development Report 1989'tan hesaplanmıştır.

Dış ticaretle ilgili verilere bakıldığında, dünya ekonomisinde geç 1960'larda gözlemlenen ihracata yönelik sanayileşme ile ilgili eğilimlerin iki ülke hariç (Sierra Leone ve Ghana) B.Afrika ülkelerinde de en azından ihracat rakamları açısından 1965-1980 yılları arasında göze çarptığı görülmekte. Örnek olarak bu Niger'de daha belirgin bir şekilde gözlenmektedir. Niger'in ve Nigeria'nın ihracatta ortalama yıllık artışı (sıra ile %12.8 ve %11.4) OECD ülkelerinin ortalama yıllık artışından daha fazladır. Aslında dünya kapitalizminin tüm dünya ülkelerini daha fazla içine alma eğilimini dile getiren önemli bir değişken de ithalatta gözlenen artış olmuştur. Bu artışı B.Afrika ülkelerinde de gözlemliyoruz. 1965-1980 yılları arasında gerçekleşen bu artışlar, bir dizi yazarı dünya ekonomi ile bütünleşmenin yani ihracat ve ithalat yönünde uluslararası ekonomi ile bütünleşmenin olumlu nitelikleri üzerine düşünceler geliştirmesine neden olmuştur. Örnek olarak ihracata yönelik sanayileşmenin az gelişmiş ülkeler için olumlu sonuçlar vereceği düşüncesinin ısrarlı savunucusu Bella Ballasa, pazar yönelimli ve ihracat eğilimli politikaların az gelişmiş ekonomiler için olumlu sonuçlar verdiğini göstermek için 16 Afrika ülkesini içeren çalışmasında bu ülkelerde pazar yönelimli ihracata

dayalı kalkınma politikalarına gerekli uyumu gösteren ülkelerin başarılı olduğunu dile getiren sayısal örnekler vermiştir. B. Ballasa örnek olarak Fildişi Sahillerini piyasa yönelimli ihracata yönelik sanayileşme politikalarını izleyerek ekonomik değişkenlerinde başarı elde ettiğini vurgularken, Ghana'da devletin ekonomiye müdahalesinin sonuç olarak ülke ekonomisinin olumsuz performans gösterdiğini belirtmiştir. Yazara göre başarı için temel ölçüt ihracat performansı olmakta, Ballasa 1974-78 ve 1978-81 rakamlarından hareketle Ghana'nın ihracat rakamlarının gittikçe kötüleştiğini vurgularken, aynı iklim koşullarına sahip olmasına rağmen Fildişi Sahilleri'nin gerek tarımsal ürünler gerekse endüstriyel ürünlerde ihracat artışları olduğunu dile getirmiştir. Bu iki ülke arasında özellikle dış ticaretle gözlemlenen olumlu (Ivory Cost) ve olumsuz (Ghana) değişimlerin nedeni yazara göre;

-Yüksek endüstriyel koruma oranlarını ortadan kaldırma (Ivory Cost) ya da sürdürme (Ghana),

-Döviz kurunun aşırı değerlenmesi (Ghana) ya da esnek döviz kuruna geçiş (Ivory Cost),

-Ülke içine sermaye giriş ve çıkışının serbest bırakılması (Ivory Cost) ya da bırakılmaması (Ghana),

Tablo 7 Dış Ticaret Hadleri Açısından Afrika ve Diğer Ülkeler

Ortalama 1972-81	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	
Afrika	6.2	-7.6	-0.8	0.4	-2.7	-25.9	2.12	-5.5	-0.7	-2.3
Gelişmiş Ülkeler	7.0	-1.4	-3.1	1.5	-1.8	-16.6	2.6	-3.3	11.7	-1.0
Asya	-0.5	0.4	1.5	1.9	0.5	-4.0	2.8	0.8	0.8	-0.8
Avrupa	-1.3	1.1	-1.4	-1.1	-0.1	2.1	-	2.5	0.5	-0.8
Ortadoğu	17.3	2.1	-8.3	0.3	-3.6	-44.5	8.6	-19.2	8.0	1.9

-Özel sektör yönelimli desteklerin artması (Ivory Cost) ya da devletin ekonomiye müdahalesinin devam etmesi (Ghana) olarak sıralanmıştır [10]. Oysa B.Yagmanian'ın 1995 tarihli çalışmasında son yıllarda Afrika ülkelerinin ihracat yönlü politikalarının olumsuz sonuçlar verdiği yönünde sonuçlara varmıştır. Yukarıda verdiğimiz rakamlar da Yagmanian'ın çalışmasını doğrulamakta [11]. Diğer yandan K.Watkinson daha açık bir vurgu ile yapısal uyum politikaları ile ihracata yönelik kalkınmanın Afrika'nın dünya ticaretindeki %4'lük payının 1995 yılında %1'e düşmesine neden olduğunu belirtir [12:93]. S.Amin yapısal uyum programlarının daha başlangıcında, ısrarla genel olarak tüm az gelişmiş ülkeler özelde ise Afrika ülkelerinde gözlemlenen olumlu dış ticaret eğilimlerinin bir süre sonra aşırı dış ticaret açıklarına neden olacağı ve bu ülkelerin daha fazla uluslararası sermayeye bağımlı kalacağı vurgusu özellikle B.Afrika için 1980'lerden

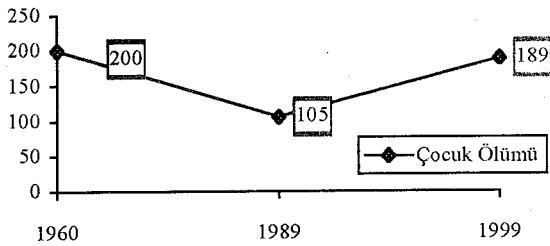
sonra gerçekleşen bir değerlendirme olmuştur [2]. Yukarıdaki dış ticaretle ilgili verilere tekrar baktığımızda, hemen hemen tüm ülke dış ticaret açıklarında büyük çaplı açıklar verilmeye başlandığı görülmekte. Bu eğilim yukarıdaki yıllık imalat sektör üretiminde gözlemlenen düşüslere paralellik göstermektedir. 1980 100 olarak alındığında Fildişi'nde gözlemlenen dış ticaret açığı Ghana'dan daha fazla olmuştur (sıra ile 80-85). Diğer yandan daha fazla dışarı açılan Fildişi Sahilleri'nin ithalat açısından daha fazla dış dünyaya bağlı olduğu gözlenmektedir. Fakat, birkaç ülke var ki örneğin Sierra Leone ya da Togo'nun ekonomik yapısı, bu ülkelerin dünya ekonomisi ile bağlantı gittikçe daha da zayıflamakta, ve bu özellikleriyle marjinalleşme ya da dışlanan ekonomilere örnek teşkil ediyorlar. Fakat Afrika'ya bir bütün olarak diğer ekonomilerle karşılaştığımızda Afrika dış ticaret açısından dünyanın diğer bölgelerine nazaran daha fazla etkilendiği açıkça gözlemlenmektedir

Tablo 8-Sahara Altı Afrika'nın Dış Borçları(1970-1987)

	1970	1975	1980	1985	1986	1987
Toplam Dış Borçlar (IMF Dahil)	6.0	15.0	54.0	97.2	112.7	126.5
Kamu Garantileri	5.4	13.8	41.8	74.7	92.3	106.4
-Kurumsal Krediler	3.8	9.4	26.9	53.8	69.0	81.2
-Devletler	2.9	6.7	18.0	36.6	48.23	55.3
Uluslararası Kurumlar	0.9	1.7	8.9	17.2	20.9	26.0
Özel Krediler	1.6	4.4	15.0	20.8	23.2	25.1
-Finansal Krediler	0.3	2.5	11.7	14.2	16.5	17.2
-Diğer	1.2	2.0	3.3	0.7	6.7	6.7
Kamu Garantisi Olmayan	0.4	00.8	3.2	6.1	6.6	6.9
Fonlar	-	0.5	2.8	6.9	6.4	5.9
Kısa Dönem Borçlar	0.2	0.6	6.1	9.6	7.4	7.3

Yatırımlarda gözlemlen önemli düşüşle birlikte, artan dış ticaret açıkları beraberinde, bu kıtayı dünya ekonomisine bağlayan belki anlamlı olan tek değişken, artan dış borç olmuştur. Afrika'nın zaten düşük olan yıllık gelirinin büyük bir kısmı dış borçlara akmıştır. Dış borçlar için yapılan ödemelerin MG'e oranı, ağır borçlu kabul edilen L.Amerika ülkelerinden daha kötü olduğu belirlenmiştir. Tablo-7 bu konuda yeteri kadar bilgi veriyor. Dünya ekonomileri ile bütünleşme adına uygulamaya sokulan ihracata yönelik sanayileşme ile birlikte başlatılan yapısal uyum politikaları, zaten düşük olan ülke içi talebini iyice denetime alırken, dış borç ve döviz ihtiyacı için ülke kaynaklarının amansız tüketilmesine neden olmuştur.

Kenya'da Doğan Her 1000 Çocuğun Beş Yaşına Gelmeden Önce Ölümü

Kaynak: Y.W.Bradshaw ve M.Wallace(1996,70)

Sadece Sahara-altı Afrikası yıllık olarak 10 trilyon dolar borç ödemesi yapmakta. Bu rakam eğitim, sağlık için yapılan bölge harcamalarının 4 katıdır. Dünya Bankası ve İMF'nin yapısal uyum programlarında belirleyici bir yeri olan borç ödemelerinin zamanında yapılması yönündeki titizliğe karşın, yapısal uyum programları sadece ekonomik yapılar üzerinde değil belki de daha çok sosyal yaşam üzerinde muazzam ölçüde olumsuz etkileri olmuştur.

Tablo-9 Seçilmiş Ülkelerde GSMH Yüzdesi Olarak Eğitim Harcamalarında Değişim: 1981-1989

	Kamu Harcamaları %		Eğitim Harcamaları oranı %		GSMH % Eğitim Giden Kamu Harcamaları	
	1981	1989	1981	1989 ^a	1981	1989
Fildişi Sahil,	32,2	22,1	16,3	22,6	5,2	5
Gana	10,1	1,4	22	25,7	2,2	3,6
Kenya	28,4	28	20,6	22,1	5,9	6,2
Senegal	29,3	22,3	21,3	16,9	6,2	4,6
Zambiya	39,9	20,0	11,9	8,6	4,7	1,7
Nijer	25,9	17,5	18	22,9	4,7	4
Zaire	33,8	18,4	20,2	6,1	6,8	1,1

Kaynak: Stewart(1995.180-182'den seçilmiş ülkeler)

1-2. Yapısal Uyumun Sosyal Sonuçları

15.Afrika kıtası uygulanan yapısal uyum politikalarının sonucunda günlük yaşam ekonominin belirleyiciliğine girmiş ve artık kalkınma bir yana yaşamın sürdürülebilirliği temel amaç haline gelmiştir. K.Watkinson'un vurguladığı gibi marjinalleşen Afrika "üçüncü dünyanın içinde üçüncü dünya" konumuna düşmüştür. İnsanların aşırı yoksullaşması, açlık ve işsizlik yaşamın normal bir uzantısı olmuştur. Colin Leys "Afrika'nın Trajedisi İle Yüzleşmek" adlı çalışmasında trajediyi açıkça dile getirmiştir "Yollar çoğunlukla işlemez durumda. Ne zaman ürün herhangi bir nedenle olumsuz sonuç verse, insanlar ölmekte, çünkü ne yiyecek stoku ne de yiyecek taşıma sistemi mevcut. Ve hastalanan insanları ölüm beklemekte, çünkü ne doktor ne hastahane ne de hemşire bulunmakta. Bulunanlar ise karaborsada birçok insanın alım gücünün çok uzağında yer alıyor"[13:35]. Şekilde de görüleceği gibi çocukların ölüm oranının da büyük artış olmuştur. Diğer yandan sağlık hizmetlerinden yararlananların bu hizmete karşılık ödeme yapma zorunluluğu getirilmesi sağlık problemini çok daha içinden çıkılmaz hale sokmuştur(örnek olarak Ghana, Nijeri, Nijerya, Zaire vs). Özellikle kamu harcamalarının önemli ölçüde kısıtlanması ya da en azından sosyal refah devletini tanımlayan harcamalara getirilen kısıtlamalar, sağlık ve eğitim gibi alanlara yeteri kadar kaynak aktarılamamasını gündeme getirmiştir. Kıtada

yaşayanların yarısına yakını, 220 milyon insan açlık sınırında bir yoksulluk yaşamakta. Yoksulluk ve açlık kıtada salgın hastalıkların artmasına yol açmış, kolera, malarya gibi salgın hastalıklar büyük miktarlara varmıştır. Küreselleşme ideolojilerinin hemen hemen hiç yer vermedikleri bu olgular, kalkınma iktisadının boşa çıkan umutlarından sonra, yapısal uyum programlarının dışı yönelik sanayileşme politikaların yaydığı umudun da boşa çıktığını göstermekte. Sağlık açısından gözlemlenen olumsuz eğilim eğitimde gözlemleniyor. Bir yandan eğitim için kamu harcamalarından yapılan kısıtlamalar(bak şekil 9), diğer yandan eğitime ilkokula varana kadar eğitim harçlarının konması(örnek olarak Zambia, Mali, Togo vs), ve daha da önemlisi ekonomik güçlük içinde olan ailelerin çocuklarını küçük yaşlarda

kazanç getirici işlere vermeleri eğitimi olumsuz yönde etkilemiştir[14].

Tarihsel olarak yapısal bir dizi olumsuzluğu içinde taşıyan Afrika ülkelerinde 1980'lerle birlikte başlayan yapısal uyum programlarının olumsuz etkilerinden bir diğeri, ise kırsal alanlarda yaşanan yoğun yoksullaşmaya bağlı olarak kentlere göçün hızlanması ve kentleşmenin çok daha problemlili bir biçim almasına neden olmuştur. D.Woodward'ın vurguladığı gibi, kırsal alanlarda yaşayanlar her ne şekilde olursa olsun reel gelirlerinde gerçekleşen kayıplara karşılık alternatif bir dizi olanakları araştırmak için hızla kentsele alanlara göç etmeye başlamışlar.

Tablo 10-Sahra-Altı Afrika'da Kentsel İstihdam(milyon)

Gösterge	1980	1985	Artış (1985-85)	Yıllık Değişim
Kentsel İş Gücü	28,1	36,3	8,2	5,3
Ücretli Kentsel İşgücü	9,6	10,1	0,5	1,0
Kentsel İstihdam	2,8	4,5	1,7	10,0
Informal Sektör İstihdam	15,7	21,7	6,0	6,7

Kaynak:J.Vandemoortele(1991,86)

Kırsal alanlardan kentlere göçün hızlanması, diğer yandan neo-liberal programların temel değişkeni olan ücretleri yeniden kontrol altına alma yönündeki politikalarla birleşince, kentsel alanlarda muazzam boyutlara varan enformel iş, ve enformal istihdam olgusu belirleyici bir değişken olmuştur. Tablo 10'a bakıldığında bir yandan kentsel işgücünde yılda %5,3'lük bir artışın olduğu, diğer yandan ise, ücretli kentsel işgücünün büyük oranlara varan kısmının ise enformal sektörde istihdam edildiği gözlemleniyor.

gözlemlenen muazzam oranlardaki düşüşün maliyetini en çok üstlenen kuşkusuz çalışanlar ücretliler olmuştur. Esnek emek politikalarının oldukça belirleyici olduğu yeni ekonomi-politikaları bir yandan emek istihdam biçiminin artan oranda enformel sektör içinde gerçekleşmesine yol açarken, diğer yandan reel ücretlerde büyük düşüşler gerçekleşmiştir. J.Weeks'in çok haklı olarak belirttiği gibi neo-liberal anlayışta egemen olan ücretler düştüğünde emeğe olan talebin artacağı ve böylelikle işsizliğin azalacağı yönündeki sav, Afrika kıtasında gerçekleşmediği gözlemlenmekte.

Bir yandan kentlerin artan oranda göç alması, diğer yandan yukarıda gösterdiğimi gibi yatırımlarda

Tablo 11- Afrika Ülkelerinde Reel Ücretler(1980=100)

Ülke	Alan	Yıl	İndex	Yıllık Değişim
Botswana	Kamu Sektörü	1984	85,3	-3,9
Burkina Faso	Asgari Ücret	1987	91,5	-1,3
Fildişi Sahilleri	Asgari Ücret	1988	69,7	-4,4
Gabon	Asgari Ücret	1987	87,6	-1,9
Gana	Modern Sektör	1985	79,8	-4,4
Kenya	Tarım-dışı Sektör	1987	77,4	-3,6
Niger	Modern Sektör	1988	78,2	-3,0
Senegal	Özel Sektör	1985	70,0	-6,9
Somali	Özel Sektör	1986	28,4	-18,9
Sudan	Özel Sektör	1985	52,2	12,2
Tanzanya	Tarım-dışı Sektör	1987	26,1	-17,5
Zimbabve	Tarım-dışı Sektör	1984	88,9	-2,9
Ortalama		1986	70,4	-6,0

Kaynak:J.Vandemoortele(1991,86)

Tablodan da görüleceği gibi, ücretlerdeki düşüş oldukça büyük oranlarda olmuştur. 27 ülke analiz edildiğinde sadece birinde ücretlerin arttığı belirlen J.Vandemoortele, 1980 ile 1986 yılları arasında reel ücretlerin ortalama olarak %30 oranında azaldığını

belirtmekte. Diğer yandan geçimlik ücret ya da asgari ücret aynı şekilde 1980 100 olarak alındığında, ortalama olarak 5 yıl içinde(1980-1985) asgari ücretin %20 dolayında düşmüştür [15: 87].

Eğitim, sağlık, çalışanlar üzerindeki olumsuz özelliklerin ötesinde, yapısal uyum programları, doğal çevrenin hızla yok edilmesine yol açmıştır. Altvater'in anlamlı çalışmasında vurguladığı gibi İMF ve DB'nında etkin politikaları dolayında dış borçların ödenmesi için, doğal kaynaklar hızla tüketilmeye başlanmıştır. Fakat yaşam ortamının esas zarar görmesinin temelinde, çokuluslu şirketlerin uluslararası üretim faaliyetlerini, özellikle kirli endüstrilerini piyasa özgürlüğünün varlığında bu ülkelere aktarması yatmaktadır. Özellikle yoksullaşma ile birlikte gelen düşük ücretler, emek ve hammadde olarak doğanın hızla ve hoyratça tüketilmesine neden olmuştur[8; 94].

Yapısal uyum programının olumsuz etkilerini en çok yüklenen bir diğer kesimde kadınlar olmuştur. F.Stewart, kadının üretici olarak, evi organize edici olarak, anne olarak ve iş sahibi kadın olarak yapısal uyum programlarından en fazla etkilenen kesim olduğunu belirtir. Hane halkının gelirinde gerçekleşen düşüşler, kamu hizmetlerinden yararlanan öder ilkesinin liberalizmle gündeme gelmesi ile birlikte kadınlar artan oranda üretim sürecine katılmakta. Üretim sürecine katılan kadınların evde yeniden üretim işlevlerini de üstlenmesi ile birlikte yükü daha da artar[14;1853].

II-SONUÇ

Afrika kıtası uygulanan yapısal uyum politikalarının sonucunda günlük yaşam, ekonominin belirleyiciliğine girmiş ve artık kalkınma bir yana yaşamın sürdürülebilirliği temel amaç haline gelmiştir. İnsanların aşırı yoksullaşması, açlık ve işsizlik yaşamın normal bir uzantısı olmuştur. Sonuç olarak I.Wallerstein'in anlamlı vurgusunu burada tekrarlamak gerekiyor. "bizde yaşanan bu bütünsel sürecin bir parçasıyız. Afrika'nın içine düştüğü bu olumsuzluklardan kurtulması, aynı zamanda dünyanın için düştüğü olumsuzluklardan kurtulması anlamına gelir. *Afrika için umutlu bir gelecek, aynı zamanda dünya için umutlu bir gelecektir*" [20].

Kaynakça

- [1]-Frank.A.G(1992)**Dependent Accumulation and Under Development**, Macmillan, London
- [2]-Amin,S(1984) "Bunalım, Ulusçuluk ve Toplumculuk", **Genel Bunalımın Dinamikleri**, (Çev:F.Akar), Belge Yayınları, İstanbul.
- [3]-Forbes,D.K(1984)**The Geography of Underdevelopment**, John Hopkins University, Baltimore.
- [4]-World Bank (1990/1995/1996) **World Development Report**, World, Oxford University Press, New York,
- [5]-Mobugunje,A.L(1989) **The Development Process**, Unwin and Hyman, London.
- [6]-OECD(1993)**Adjustment and Equity in Developing Countries**,OECD, Ceneva.
- [7]-Amin,S(1990) **Maldevelopment**, Zed Books Ltd, London.
- [8]-Woodvard,D(1997) "Effects of Globalization and Liberalization on Poverty:Concepts and Issues", **Globalization and Liberalization**, UNCTAD, Geneva.
- [9]-Collier,P(1995) "The Marginalization of Africa", **International Labour Review**, cilt 134, sayı 4-5.
- [10]-Ballasa B.(1990)"Incentive Policies and Export Performance in Sub-Saharan Africa", World Development, cilt , sayı
- [11]-Yagmanian.B(1995) "Export and Economic Growth in Africa: a Note on the Causality Question", **Review of Radical Political Economics**, cilt, 27 sayı 3
- [12]-Watkinson,K(1995) "World Bank and IMF Responsible for African Misery" **IMF/World Bank/WTO: The Free Market Fiasco**, (ed:E.toussaint ve P Drucker), Notebooks for Study& Research, sayı 24/25.
- [13]-Leys,C(1994) "Confronting the Africa Tradey", **New Left Review**, sayı 204
- [14]-Stewart,F(1991) "The Many Faces of Adjustment", **World Development**, cilt 19, sayı 12.
- [15]-Vandemoortele,J(1991) "Labour Market Informalization in Sub-Saharan Africa", (eds:G.Standing ve V.Tokman)-, **Towards Social Adjustment**, ILO, Genova.
- [16]-Lambert,S ve H.Scheider(1991) "Adjustment and Equity in Cote D'Ivoire:1980-1986, **World Development**, sayı .cilt.
- [17]-Lambert,S ve H.Scheider(1991) "Adjustment and Equity in Cote D'Ivoire:1980-1986, **World Development**, sayı .cilt.
- [18]-Morrisson,C(1991) "Adjustment, Incomes and Poverty in Morrocco", **World Development**, cilt 19, sayı 11.

- [19]-Tarp,F(1993)**Stabilization and Structural Adjustment
Macroeconomic Frameworks for Analysing
The Crisis in Sub-Saharan Africa**,Routledge,
London
- [20]-Wallerstein,I(1996) "What Hope Africa? What Hope The
World", **After Liberalism**, The New Press,
New York.
- [21]-White,H(1996) "Adjustment in Africa", **Development and
Change**, cilt 27.
- [22]-Yagmanian.B(1990)"Development Strategies: An
Alternative Theoretical Framework", **Review
of Radical Political Economics**, cilt 22, sayı 2-
3